

UMEÅ 400 ÅR

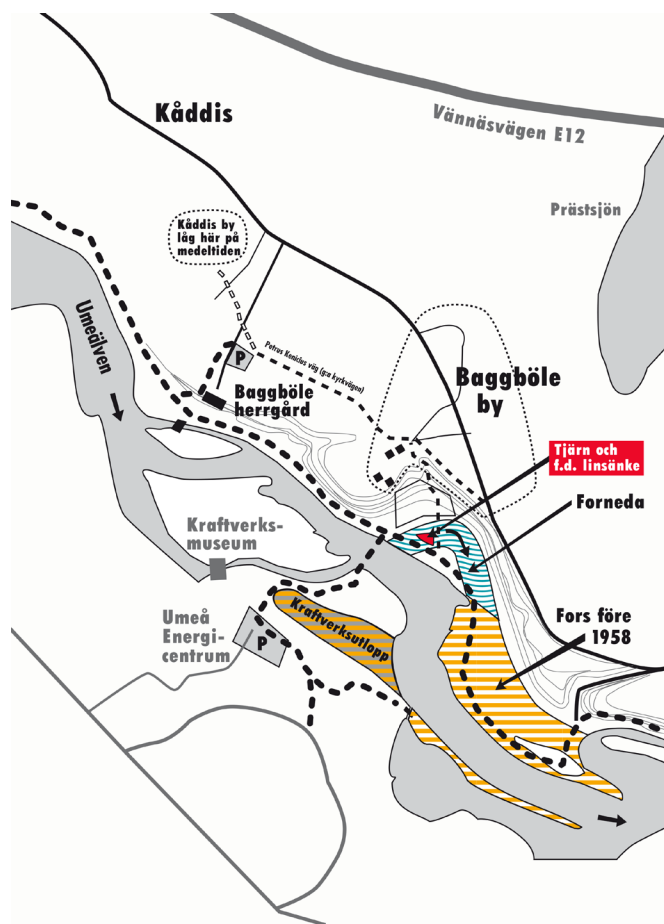
*Den förmodade Baggbölehamnen i sommarljus.
Foto: Ume Älvdals bildarkiv.*

En medeltida hamn i Baggböle?

Rabbe Sjöberg & Bengt-Åke Jonasson

Umeå grundlades ursprungligen för sitt läge intill Umeälvens mynning till Bottenhavet. Läget var på den tiden det perfekta hamnläget. Umeå historia är i mycket hamnlägenas historia, liksom landhöjningens påverkan av dessa. Här beskrivs ett hypotetiskt och sannolikt första hamnläge, långt innan Umeå blev stad för 400 år sedan.

2022-03-19

Karta över hamnens förmodade läge. Kartan visar dagens strandlinje och vägar samt rekonstruerad strandlinje på 1500-talet. Ritad av Bengt-Åke Jonasson, 1997.

Umeås äldsta kända hamn är den vid Backens medeltida kyrka. Vi vet att det kring kyrkan uppstod en centralort med både kyrkliga, rättsliga och merkantila inslag. Här korsade den gamla kustlandsvägen älven med färja. Här utgick Lappmarksvägen. Det var här som Johan III år 1588 gjorde ett misslyckat försök att grundlägga en stad "Hamnen". Anledningen till att staden aldrig tillväxte berodde delvis på landhöjningen – då en fors, Västerhiskeforsen, bildades nedanför kyrkan. Landhöjningen är ett fenomen som successivt fått flera städer längs norrlandskusten att flytta för att behålla sitt kustbundna läge.

Älven var dessförinnan, sedan järnåldern, segelbar upp till de mäktiga forsarna vid Baggböle. Här fanns redan på medeltiden två förhållandevis stora byar Kåddis (*Caadiis*) och Baggböle (*Baggaböle*). I Kåddis bytte år 1346 den förmodligen hanseatiske köpmannen Könik Skarlakan till sig en egendom från ärkestiftet. Det är mycket troligt att han måste haft en egen hamn nedanför forsens.

I Baggböle bodde på 1500-talet två i källorna namngivna köpmän. Den ene av dessa, Könik Olsson, var en av traktens rikaste män och vi vet att han idkade handel på både de sydsvenska städerna och på de tyska kuststäderna. Enligt professor Nils Ahnlund kan även dessa båda "Könikar" varit släkt. Även Könik Olsson måste haft en egen hamn, då det ej är troligt att han förde sina handelsvaror på landsväg från kyrkan bort till sin gård i Baggböle. Könik Olssons son Petrus utsågs förresten 1609 till svensk ärkebiskop Petrus Cenicus och som sådan kröntes han år 1617 Gustav II Adolf, som ett antal år senare gav Umeå dess stadsprivilegier. Vi kan nu se att det under två århundraden funnits köpmän i två närliggande byar vid Baggböleforsen. Båda hade behov av ett hamnläge. Var kan nu detta ha legat?

Just nedströms forsens, rakt nedanför Könikshemmanet vid nuvarande Baggböle loge, finns på nordsidan av älven en forn-eda, d v s en halvcirkelformad, av strömmande vatten uteroderad utvidgning av älven, nu höjd över älvens nivå. I edan, omedelbart nedströms Notvarpsbron, finns fortfarande en rund tjärn och ett sankområde, skyddade från älven av ett par låga åsryggar. Tjärnen hade ett smalt inlopp i norr och ett möjligt utlopp mot söder genom sankmarken – kan detta ha varit umetraktens första hamn? Just ovanför det förmodade hamnläget går den gamla häradsvägen mellan Baggböle och Kåddis. En möjlig hamn, som låg väl till även för Könik Skarlakan.

Nu ligger tjärnen fem meter över älvens nivå. Med detta faktum skulle man teoretiskt kunna avskriva ett 1500-tals hamnläge. Nu är det emellertid inte så enkelt. Älvens nuvarande nivå nedanför forsens är helt konstgjord, då fåran sänktes till havets nivå i samband med

Den förmodade hamnen en sommardag 1997. Ovanför fritidsbebyggelsen låg Könik Olssons hemman. Foto: B-Å Jonasson.

utbyggnaden av Stornorrfors och då älvens huvudsakliga vattenmängd förs genom turbinerna till utloppet på Klabbölesidan. Trots detta skilde det bara en knapp meter för att vattnet skulle forsats in i tjärnen vid extremhögvattnet sommaren 1995.

Vid förra sekelskiftet följde kungsådran älvens norra strand. Normalvattennivån låg vid denna tid två meter högre nedanför Baggböleören och förmodligen ännu högre nedanför tjärnen. En nivå som i sin tur varit beroende av älvens vattenmängd och havets vattenstånd. Hur skulle vi få rätt på när älven strömmade in i edan och gjorde ett hamnläge möjligt?

Ett sätt är att gå till gamla kartor. På generalstabsbladet från sekelskiftet ser man hur älvens huvudfåra vid Baggböle följde älvens norra sedimentbrant och hur Baggböleören var en långsträckt ö. En antydning till edabildning finns även vid fornedans södra del. Det gick att undvika forsen vid Baggböleören genom att ro på den södra Klabbölesidan. På planeringskartor utförda inför bygget av Stornorrfors kraftstation framgår att den avsnörda tjärnen avsattes som samfälld mark 1876. Den användes då som linsänke. På laga skifteskartan från samma år kan man se hur en väg anlagts utanför tjärnen från Baggböle, via nedre Baggbölesågen ned till torpet Klockarböle. Vägbanken byggdes troligen någon gång på 1840 – 1850-talet. Genom sondning och sedimentborrning hösten 1995 visste vi också att enorma mängder grovt sågspån från sågen användes för att fylla ut sankmarken nedanför tjärnen. Vi vet ej om detta sågspån tippats på plats eller om det kommit dit med vattnets hjälp. På den äldsta bevarade kartan, en geometrisk avvägningsskarta från 1693, markeras det gamla Könikshemmanet uppe på älvbrinken och i älven nedanför har uttritats två vinklade sten(?)konstruktioner (bryggor?, fiskedoningar?). Älvstrandens läge är dock ej ritat med sådan noggrannhet att det eventuella hamnläget skulle gå att rekonstruera.

Kartmaterialet hjälpte oss föga, då det gällde att bekräfta det gamla hamnläget. Vi måste därför utnyttja andra metoder. En profil genom tjärnen och dess inlopp kom att detaljvägas av Stadsbyggnadskontoret i Umeå. Denna profil gav oss bättre höjduppgifter än vad som går att läsa ut av kommunens grundkarta. Avvägningen gav oss bättre siffror men inga svar på våra frågor.

Under vintern 1996 tog Roger Engelmark och Johan Linderholm från Paleoeologiska laboratoriet vid Umeå universitet på stiftelsens Natur- och Kulturvårdsleden i Umeälvens dalgång uppdrag upp en borrhärna från tjärnens botten. Redan borrhärnans utseende och lukt gav för oss ny information och bekräftade annat som vi redan teoretiskt kände till.

[Bild 3] Professor Roger Engelmark vid Paleoeologiska laboratoriet vid Umeå universitet tar upp en sedimentborrhärna från botten av den förmodade hamnen assisterad av Johan Linderholm. Foto: Rabbe Sjöberg, mars 1996.

Borrhärnans övre del bestod till stor del av smala lin-fibrer från den tid då tjärnen användes som linsänke, för att röta det lin som odlades på Baggböles ägor. Därunder fanns dyga mörka och ljusa lager som visade att de avsatts i ett stillastående vatten det vill säga efter det att tjärnen av bl.a. landhöjningen avsnörts från vad vi förmodade vara älven.

Under dessa varviga lager fanns vi ett relativt homogent tjockt, ljust sedimentlager. Doften och även den salta smaken på detta lager talade om för oss att tjärnen ingalunda avsnörts från älven utan från en havsvik. Denna havsvik hade nått ända fram till de då mäktiga Baggböleforsarna. När hade då avsnörningen skett? För att våra teorier skulle hålla borde man med dåtidens relativt grundgående segelfartyg, med ett uppskattat segeldjup mellan 0,5-1m, kunna seglat in i hamnen fram till slutet på 1500-talet. Könik Olsson, saknar vi födelseår på. Hans son, den blivande ärkebiskopen Petrus Kenicius, föddes år 1555. Troligtvis var Könik vid denna tid och cirka 30 år framåt i sin krafts dagar. Detta skulle betyda att hamnen tidigast borde avsnörts vid mitten av 1600-talet.

På Paleoekologiska laboratoriet togs nu ett prov för kol-14 datering från kontaktlagret mellan de salta, sandiga sedimenten och de dyiga insjölagren. Detta prov sändes till ett laboratorium i Florida för analys. Med spänning inväntade vi resultaten, som nådde oss på försommaren.

Kol-14 analysen visade att tjärnen avsnörts från en havsvik år 1665!

Nu hade vi alla indicier som behövdes för att teoretiskt kunna säga att Umeås äldsta hamn låg vid Baggböle. Fortfarande saknades emellertid handfasta bevis i form av bryggfästen eller hamnanläggningar, om nu sådana över huvud taget en gång funnits. Stiftelsen hade en gång förhoppningar om att Arkeologiska institutionen vid Umeå universitet skulle förlägga en seminarieutgrävning till detta område. Något som tyvärr inte skedde. Hela denna fråga är fortfarande en mycket spännande hypotes. Hur skall vi få fram de verkliga bevisen för att Umeås första hamn verkligen låg i Baggböle?

Den förmodade hamnen vid Baggböle med Umeledens då nya informationsskylt vintern 1998. Foto: B-Å Jonasson.

Detta är en lätt bearbetad sammanslagning av två manus ursprungligen publicerade i Västerbottens Geovetenskapliga Förenings tidskrift Markkontakt 1996.

Båda författarna arbetade då som tjänstemän på Stiftelsen Natur- och kulturvårdsleden i Umeälvens dalgång (då Umeleden, numera Ume älvdal).